

Jozef Hyrja
Branislav Kovár
(eds.)



HISTÓRIA

pre zaneprázdnených



Od klinopisu po Islamský štát

m a m
m a 65

Jozef Hyrja • Branislav Kovár (eds.)

HISTÓRIA 2

pre zaneprázdnených

Recenzenti:

Mgr. Lucia Benediková, PhD.

Mgr. Martin Posch, PhD.

Editori:

Mgr. Jozef Hyrja, M.A., PhD.

Mgr. Branislav Kovár, PhD.

(Archeologický ústav SAV, v. v. i.)

HISTÓRIA PRE ZANEPRÁZDNENÝCH 2

Od klinopisu po Islamský štát

Prvé vydanie

Vyšlo vo vydavateľstve MAMAŠ, Bratislava 2023. Jazyková redakcia Albert Lučanský, obálka František Hříbal, zalomenie textu Ján Imrich, Tlač Finidr, s.r.o., Český Těšín. Kniha vznikla v spolupráci HistoryLab.sk s Archeologickým ústavom Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

ISBN 978-80-8268-062-4

Obsah

Predhovor

10

NA JAVISKU STARŠÍCH DEJÍN

Prečo je Západ bohatý a Východ chudobný (Branislav Kovár)

15

Zničili morské národy staroveké civilizácie? (Dušan Valent)

20

V bitke pri Ipse slony rozhodli o osude Alexandrovho impéria (Adam Rada)

27

Prak mal v staroveku rovnaký význam ako guľomety v moderných vojnách
(Branislav Kovár)

33

Kam sa podeli rímske légie? (Martin Tkáč)

39

Ako vznikla Kyjevská Rus a prečo jej odkaz žije dlho po jej zániku?
(Matej Harvát)

46

VOJNA...

Tri čierne orly roztrhali Poľsko-litovskú úniu (Viera Jurková)

59

Uskutočnila Francúzska republika genocídu? Občianska vojna vo Vendée
1793 – 1796 (Oliver Zajac)

66

Ako Rusi ovládli Ďaleký východ (Daniel Šmihula)

73

Nemecká tajná zbraň rozpútala nový druh vojny (Vladimír Koppan)
82

Najväčšia fraška druhej svetovej vojny (Jakub Drábik)
87

Jeden z najdesivejších obrazov vojny na východnom fronte zachytil
slovenský vojak (Jan Adamec)
93

Slzy v Čiernej záhrade – Náhorný Karabach (Jozef Hyrja)
100

HRDINOVIA A ANTIHRDINOVIA

Ján Žižka ako vojvodca neprehral žiadnu bitku (Petr Čornej)
111

Z hory na hák: život a smrť Juraja Jánošíka (Miloš Ferko)
118

Husársky kúsok vznikol vďaka slovenskému rodákovi (Roman Mocpajchel)
124

Operácia Rubikon – Napoleon III. cisárom (Martin Tkáč)
129

Diktátor či reformátor? Ako Atatürk prinútil Turkov nosiť klobúky
(Mária Rišková)
135

Československý terminátor bojoval v duklianskom priesmyku
(Roman Mocpajchel)
144

Prvú rasovú klasifikáciu ľudí vytvoril francúzsky cestovateľ
(Milan Hrabovský)
149

CISÁRI, TYRANI, DIKTÁTORI, ZLODUCHOVIA

Skutoční vládcovia Osmanskej ríše začínali v kuchyni (Helena Gahérová)
159

V tieni cisára Františka Jozefa (Juraj Valko)
167

Prečo nechal Stalin zavraždiť tisícky poľských dôstojníkov (Jan Adamec)
174

Prečo v júni 1941 Stalin neveril svojmu najlepšiemu špiónovi? (Jan Adamec)	181
Ako sa Stalin pripravoval na tretiu svetovú vojnu (Jan Adamec)	188
Arkan – tiger srbského podsvetia (Matej Kandrík)	196
Šamiľ Basajev – prekliaty syn Čečenska (Matej Kandrík)	200

HISTORICKÉ OTÁZNIKY

Aké sú najrozšírenejšie mýty o zlatom faraónovi Tutanchamonovi? (Veronika Verešová)	210
Čo dnes vieme o exode Izraelitov z Egypta? (Lubomír Podhorský)	216
Spartskí vlci sa porazili sami (Branislav Kovár)	224
Kumáni – zabudnutí nomádi? (Michal Holeščák)	233
Pravdivý príbeh muža, ktorý nikdy neexistoval (Jakub Drábik)	239
Kto bol legendárny izraelský špión Eli Kohen? (Jozef Hyrja)	245
Môže mať Francúz tmavú farbu pleti? (Silvester Trnovec)	251

MALÉ VEĽKÉ TRAGÉDIE

Záhada stratených kolonistov (Róbert Osaďan)	260
Opitý garbiar záhadne zmizol v nočnom Dunaji (Štefan Hrivňák/Ján Kúkel)	265
Traja obyvatelia Prešporka záhadne zahynuli v rajskej záhrade (Tina Hrivňáková)	270
Divoký lesný chlapec nadchol britský kráľovský dvor (Tomáš Rosina)	275

Olympic, Titanic a Britannic – tri nešťastné sestry (Miroslav Barič)

281

Nehoda sovietskej atómovej ponorky ohrozila Ameriku (Roman Mocpajchel)

286

MÝTY, SYMBOLY A NÁBOŽENSTVÁ

Zavraždený muž z močiara prehovoril o krutých náboženských rituáloch

Keltov (Branislav Kovár)

296

Kde sa narodil Ježiš? (Andrej Zeman)

300

Záhadné symboly prvých kresťanov (Martin Novák)

307

Kto je kto na kartách? (Lucia Kovárová)

312

Je Halloween diabolský sviatok, alebo má pôvod v kresťanstve?

(Andrej Zeman)

315

Hitler a nacistické Vianoce (Jakub Drábik)

323

Kam siahajú korene Islamského štátu? (Jozef Hyrja)

329

ŽENY V DEJINÁCH

Bola Nefertiti Tutanchamonovou matkou? (Paulína Šútorová)

338

Boudica, keltská žena, ktorá sa postavila Rímu (Branislav Kovár)

344

Matka kráľa stála za úspechom Tudorovcov (Laura Szegfűová)

350

Eleonóra – kráľovná, ktorá sa búrila (Terézia Vangľová)

356

Princezná Jana našla pokoj a šťastie až v kláštore (Terézia Vangľová)

360

Churchillovu najobľúbenejšiu špiónku zavraždil žiarlivý priateľ

(Jakub Drábik)

365

ŽIVOT NÁŠ KAŽDODENNÝ

Prečo sa prestal používať klinopis? (Evina Stein)

378

Ako Rimania stavali mosty (Miroslava Daňová)

386

Čo jedli a pili Kelti? (Dominik Repka)

390

Káva, naša najobľúbenejšia droga, pochádza z Etiópie (Branislav Kovár)

394

Odkedy trestáme alkohol za volantom? (Michal Ďurčo)

398

Ako sa budovalo československo-sovietske priateľstvo (Zuzana Hasarová)

404

Pramene a literatúra

412

Jazyková poznámka

429

O autoroch

430

Podakovanie

438

Predhovor

História je príbeh. Hustý rozvetvený strom plný príbehov, ktoré do seba vrážajú, ovplyvňujú sa, rastú spoločne, alebo sa oddelia a už sa nikdy nestretnú. Fascinácia príbehmi je hlboko zakorenená v ľudskej povahe. Bola a je dôležitou súčasťou ľudskej kultúry a komunikácie tisícky rokov. Evolúcia nastavila náš mozog tak, že informácie spracúva lepšie, ak sú podané vo forme príbehov. Rozprávania – od šamanov pri pravekých ohňoch po dnešné rozprávky na dobrú noc – zohrali kľúčovú úlohu v predávaní znalostí a skúseností, pomohli prvým spoločnostiam prežiť, prispôbiť sa novému prostrediu a okolnostiam a čeliť nebezpečenstvám. Utužovali sociálnu štruktúru, budovali pocit súdržnosti a vytvárali pocit identity a príslušnosti ku komunite, ktorú prepájali so svetom navôkol. V neposlednom rade povzbudzovali kreativitu, predstavivosť a vedecké myslenie.

Aj dnes majú príbehy silu vyvolať emócie, vytvárať puto medzi rozprávačom a publikom, medzi riadkami v knihe a čitateľmi, medzi človekom a hrdinami, s ktorými prežívame ich radosti, smútky, úspechy aj prehry. Príbehy často dávajú zmysel komplikovanému svetu okolo nás, ktorému nerozumieme, a poskytujú únik pred rutinou a každodennou realitou.

Rozprávanie príbehov (storytelling) je dnes súčasťou manažmentu, marketingu aj vzdelávacieho procesu v rôznych odboroch – v našom prípade je to dobrý učiteľ alebo učiteľka dejepisu, ktorý(á) vie viac vzbudiť vášeň pre históriu u študentov dobrým príbehom, než encyklopedickým vodopádom dátumov, mien a udalostí. Má silu preniesť nás do historických svetov a dávno zabudnutých epoch.

História je o ľuďoch, miestach a dobách, ktoré nám pomáhajú pochopiť, ako sme sa dostali až sem a kým sme sa v tomto procese stali. Môže to znieť ako klišé, ale naša túžba pochopiť minulosť je spojená so snahou uchopiť prítomnosť a projektovať budúcnosť. Na základe historickej skúsenosti vieme robiť informované rozhodnutia aj v moderných časoch.

Niektoré z množstva historických príbehov vám prinášame aj v druhom pokračovaní knihy *História pre zaneprázdnených*. Ide o výber textov z portálu HistoryLab.sk, ktorý sa venuje popularizácii dejín. Tento druhý zväzok dostal podtitul *Od klinopisu po Islamský štát* a autormi textov sú renomovaní odborníci a odborníčky zo slovenských aj zahraničných univerzít a vedeckých inštitúcií.

V knihe sa napríklad dozvieme, prečo západná spoločnosť prebehla tie ostatné, prečo dnes nepíšeme klinovým písmom, alebo kam sa podeli rímske légie. Prečítate si o kulinárskych špecialitách z keltskej kuchyne, o púti, na ktorej konci sme objavili kávu, alebo že s alkoholom za volantom mali ľudia rovnaké problémy v minulosti, ako máme my dnes.

Pozrieme sa spolu na kľúčové i na menej známe udalosti 20. storočia, na to, ako nemecká tajná zbraň rozpútala nový druh vojny alebo ako fungovali špiónážne služby. Niektoré texty vám pomôžu pochopiť aktuálne vojenské konflikty na Blízkom východe, Kaukaze či Ukrajine, ktorých korene siahajú až hlboko do histórie.

Protagonistkami v našej knihe sú aj úspešné ženy, ktoré zohrali dôležité úlohy v dejinách. Ich životy demonštrujú, že ženy neboli vždy len „ochrankyňami domáceho krbu“, ale mnohé z nich velili armádam alebo rozhodovali o osude mocných kráľovstiev. Mementom pre nás by mal byť napríklad príbeh o kolapse starovekej Sparty, vzostupe a páde osmanských vezírov, zániku impéria Alexandra Veľkého, alebo ako sa svet po havárii jadrovej ponorky dostal na prah tretej svetovej vojny.

V knihe nájdete aj najnovšie vedecké hypotézy, o ktorých neexistuje dostatok dostupnej literatúry v slovenčine. Zistíte napríklad, ako to bolo s Tutanchamonovou matkou, ako Rimania stavali mosty, alebo čo predstavujú záhadné symboly prvých kresťanov. Nevynechali sme ani „malé“ dejiny, súvisiace so životom obyčajných ľudí. Spoznáte napríklad osud chlapca, ktorý vyrastal v divočine, alebo odkryjeme nový pohľad na život Juraja Jánošíka, ktorý zbojníctvom získal tak málo, že mu to sotva stačilo na prežitie. A vedeli ste, že na Dukle počas druhej svetovej vojny bojoval terminátor?

Začítajte sa do 59 článkov, ktoré vás prenesú do dobrodružstiev minulosti bez toho, aby ste museli opustiť svoje čítacie kreslo. Pozývame vás na výpravu od starovekých hlinených tabuliek po konflikty, objavy aj bizarnosti doby nedávnej.

Jozef Hyrja, Branislav Kovár

1

Na javisku starších dejín

PREČO JE ZÁPAD BOHATÝ A VÝCHOD CHUDOBNÝ

Dostala západná civilizácia do vienka niečo, vďaka čomu posledné storočia dominovala? Dokážeme čosi robiť lepšie ako ľudia z Východu? Kde leží bod zlomu, ktorý spôsobil, že západná civilizácia sa dala na víťazný pochod dejinami a ázijská, africká či latinskoamerická civilizácia, naopak, zaostali?

Možno sa vám zdajú prezentované otázky hlúpe. Západná civilizácia sa z pohľadu človeka 21. storočia naozaj nemusí zdať bohatšia oproti nastupujúcim a prosperujúcim ekonomikám Východu, ako sú Čína alebo India. Na druhej strane však platí fakt, že v našej civilizácii sa ľuďom darí (darilo) všeobecne lepšie, neexistujú tu až také priepastné rozdiely medzi chudobnejšou väčšinou a bohatšou menšinou, ako je to napríklad v Číne alebo Indii.

Západom alebo západnou civilizáciu budeme v tomto texte označovať územie dnešnej Európskej únie, Severnej Ameriky, ale aj Austráliu a Nový Zéland. Naopak, za pojmom Východ „sa neskrýva“ len Ázia, ale aj Afrika a Latinská Amerika.

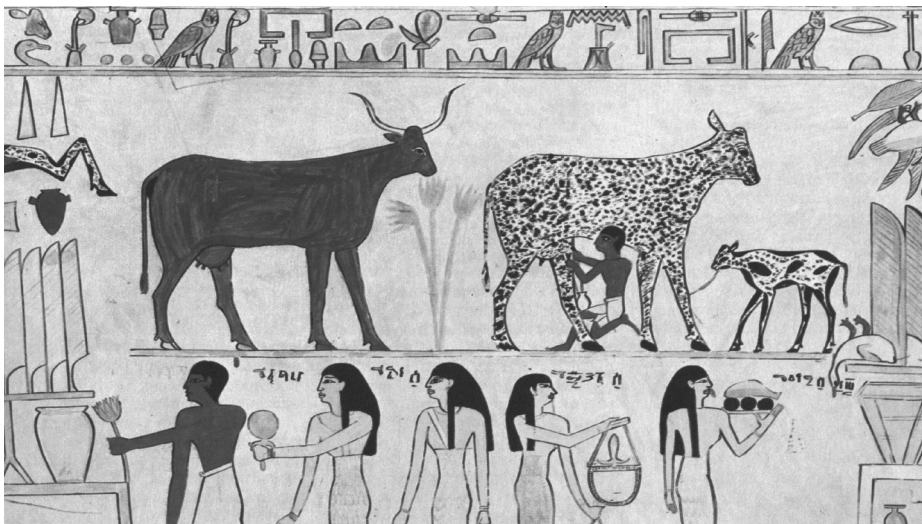
Čo za rozdiely nemôže?

Najskôr vyvrátíme ten najjednoduchší dôvod – rasizmus. Za úspech západnej civilizácie určite nemôže ani farba pokožky, ani etnická príslušnosť. Je absolútne jedno, kde ste sa narodili, vlastnosti ako pracovitosť, „ťah na bránku“ či inteligencia sú rozmiestnené naprieč rasami a národmi v rovnakej miere.

Náboženstvo alebo ideológia. Tu sme už trochu na vrtkavejšej pozícii, lebo je pravda, že naša civilizácia sa posunula aj vďaka organizačným schopnostiam katolíckej cirkvi či pracovnej morálke protestantov. Na druhej strane, ak by sme boli prívržencami čínskeho mudrca Konfucia, možno by sme na tom boli ešte lepšie. V každom prípade, kresťanstvo ani judaizmus neboli prvými náboženstvami západnej civilizácie.

Spôsob riadenia. V našej civilizácii sa vystriedalo viacero spôsobov správy verejných či súkromných záležitostí. Riadili nás už diktátori, králi alebo

kňazi. Momentálne sme prešli na viac-menej úspešný model kapitalizmu a demokracie. Pomerne časté striedanie riadiacich systémov však dokazuje, že prvotná príčina nášho úspechu bude niekde inde. Ani naši vodcovia, ktorí sa striedali na našom čele, nemuseli byť lepší. Juhoafrický náčelník Shaka Zulu alebo havajský kráľ Kamehameha I. boli možno schopnejšími vodcami ako Karol Veľký či Napoleon Bonaparte. Riadenie či spoločenský systém nám mohli priniesť až neskoršie výhody.



Rozvoj poľnohospodárstva začal vo viacerých oblastiach sveta.

Prvá „revolúcia“

Trúfnem si povedať, že prvé najdôležitejšie zmeny nastali už v procese tzv. neolitickej „revolúcie“. Bolo to obdobie, v ktorom niekedy v priebehu 9. – 8. tisícročia pred n. l. prešli ľudské spoločenstvá od kočovného lovecko-zberačského spôsobu života k usadlému poľnohospodárstvu. Samozrejme, táto „revolúcia“ neprišla zo dňa na deň, trvala desiatky generácií. Poľnohospodárstvo viedlo zo začiatku možno k menej výdatnému, ale hlavne k pravidelnému prísunu potravy. Dôležitým aspektom bol aj usadlý spôsob života, pretože umožňoval zhromažďovať technológie; darmo, ak ste kočovne žijúci lovec, sakramentsky si premyslite, čo si zoberiete do batoha. Usadlejší spôsob života podporil aj množstvo narodených detí, ktoré sa pomerne v skorom veku mohli využiť pri niektorých poľnohospodárskych prácach.

Prechod k poľnohospodárstvu nastal vo viacerých geografických centrách.

Medzi najvýznamnejšie patrí Blízky východ (oblasť dnešného Turecka, Sýrie, Iraku, Iránu – tzv. Úrodný polmesiac), Čína, Mezoamerika (stredné a južné Mexiko spolu s prilahlými oblasťami Strednej Ameriky) a juhoamerické Andy. K centráram mohla patriť aj Severná Afrika, dnešná Brazília, Pričiernomorie, Západná Afrika, východ USA a Nová Guinea.

Nie všetky uvedené lokality však mali rovnaké možnosti pre rozvoj poľnohospodárstva. Niektoré boli pre ďalší vývoj dominujúce (napr. Blízky východ), iné zas neposkytovali dostatok vhodných rastlín a živočíchov na domestikáciu a ďalšie pestovanie či chov. Príkladom môže byť Afrika. Všetci vieme, že je určite bohatá na faunu a flóru, no žiaľ, žiadny z ich zástupcov nie je vhodný pre poľnohospodárstvo – slony sa oplatí skrotiť, ale nie chovať od narodenia, levy sú síce chutné, ale kto ich bude živiť, antilopy sa na rozdiel od oviec pri prvom reve šelmy rozprchnu a nik ich, pochopiteľne, nebude naháňať po savane; a zebry zas sú tvrdohlavejšie ako osly a kone.

Niečo podobné platí aj v prípade rastlín. Aj keď sa vám to možno dnes vďaka existencii banánových plantáží nezdá, no pred tisíckami rokov sa banány oplatilo viac trhať, ako pestovať.

Prečo Afričania neosedlali nosorožce a neobsadili svet?

Čo to má všetko spoločné so západnou civilizáciou? Ako väčšina z vás postrehla, materský kontinent západnej civilizácie – Európa – ležal mimo centier neolitickej „revolúcie“. Ako teda vysvetlíme našu dnešnú dominanciu?

V Európe nevznikli prvé štáty ani tu nik nestaval pyramídy a neobjavil písmo. No od začiatku sa tu prejavoval jeden dôležitý element – geografia. Áno, príčinou nášho úspechu je výborná poloha. Obyvatelia Európy v podstate vyhrali hlavnú cenu v súťaži o úspešný život – nevznikli tu síce prvé vyspelé civilizácie, ale Európania tisícročia pomalými krokmi, aj keď skôr nevedome, žali výhody svojej polohy. Pri Európe sa nachádzali hneď dve centrá neolitickej revolúcie – jedno z najhlavnejších, Blízky východ, a jedno možno menšie, no s dôležitým druhom zvierat – s koňmi – Pričiernomorie.

Možno si poviete, že rastliny a zvieratá sa zo svojich centier mohli šíriť aj inam. Áno, mohli, ale aj tu mala Európa výhodu. O našom kontinente môžeme povedať, že sa tiahne od východu na západ (prípadne naopak), zatiaľ čo Afrika má smer sever – juh. Keď sa napríklad začalo šíriť pestovanie rastlín, do Európy prenikalo rýchlejšie, pretože z východu na západ bolo treba prekonať menej klimatických pásiem ako v Afrike. Len letný pohľad na mapu je dôkazom, že v Európe bude šírenie poľnohospodárstva rýchlejšie ako v Afrike.

Kým do niektorých oblastí Afriky ešte len prenikalo pestovanie rastlín

a chov dobytka, Európa sa už zoznamovala s pušným prachom. Možno práve preto neosedlali africkí panovníci nosorožce a žirafy a nevyrazili na dobovacie výpravy na sever. Pravdepodobne vďaka tomu, s výnimkou Hannibala, „slonie tanky“ nedrvili európske vojská.

Prečo Čína stratila svoj náskok?

Podobnú, dokonca lepšiu výhodu mala na začiatku Čína. Prostredie umožnilo vzniknúť dvom susediacim neolitickým centráram – severnému a južnému. Výhodou bolo pomerne voľné šírenie informácií medzi nimi. Možno aj preto až do vrcholného stredoveku existovala v Číne najvyspelejšia civilizácia. Prečo sa to však zvrtilo? Lebo sily, ktoré spôsobili jej rozmach, začali pôsobiť opačne. V Číne vznikol centralizovaný štát a bolo len otázkou času, keď si jeho elity zvolia zlú „investičnú“ cestu.

Keď sa pozriete na mapu Európy, zistíte, že väčšina štátov na našom kontinente má hranice položené na nejakej prírodnej jednotke (pohoria, rieky). Tieto prírodné prekážky boli síce nepriaznivé pre centralizáciu, ktorá znamenala výrazný počiatkový náskok Číny, ale neboli veľkou bariérou pri šírení a výmene informácií. Ľudia jednotlivých krajín sa mohli rozhodovať rozdielne. Príkladom môžu byť zámorské plavby. Tieto drahé investície zakázali čínske elity niekedy v priebehu 15. storočia, zatiaľ čo Krištof Kolumbus, odmietnutý v Portugalsku, išiel skúsiť šťastie do Španielska. Decentralizácia, ktorú v Európe umožnilo prírodné prostredie, dala ľuďom možnosť aplikovať a skúšať viaceré možnosti a cesty.



Aténska škola (Rafael) – symbol inteligencie západnej spoločnosti?

„Vedľajšie účinky“

Rozšírenie poľnohospodárstva malo aj tzv. vedľajšie účinky. Napríklad z chovaných zvierat na nás preskočili aj niektoré choroby. Výhodou však bolo, že sa to všetko odohralo pomerne skoro, keď ešte ľudské komunity neboli také početné. Získali sme imunitu, ktorá sa stala našou tajnou biologickou zbraňou. Svoje by o tom vedeli rozprávať pôvodní obyvatelia Ameriky, umierajúci na kiahne alebo nádchu, ktorými ich nakazili imúnni Európania. V Amerike totiž nenastala kompletná neolitická revolúcia. Pôvodní obyvatelia síce pestovali kukuricu a fazuľu, ale nechovali veľké cicavce, keďže tam žiadne vhodné neboli, preto imunitu proti civilizačným chorobám nezískali. Lamy či morské prasiatka sú napriek svojej popularite menej dôležitý jav. Tak isto v Amerike nikdy nič nezapriahli. Práve blízkosť Európy k pravlasti koňa mala nedostupné ekonomické výhody, napríklad uvoľnenie síl z poľnohospodárstva v prospech remesiel a správy. Človek, ktorý niekde v Pričiernomorí ako prvý vyskočil na divokého koňa, určite netušil, že začal ďalšiu revolúciu.

Členité prostredie Európy umožňuje aj budovať prístavy. Tiež obsahovo možno menšie, ale o to dostupnejšie náleziská kovov posunuli našu civilizáciu dopredu. Ďalším príkladom môžu byť povrchové náleziská uhlia v Anglicku, ktoré zohrali nezanedbateľnú úlohu v priemyselnej revolúcii.

Pre rozvoj ľudských spoločností má obrovský význam ich umiestnenie v priestore. Geografia priamo vplývala aj na rozvoj starovekých a stredovekých civilizácií. Zároveň ovplyvnila expanziu veľkých impérií, ako boli Mongolská a Rímska ríša.

Na našom kontinente, kde západná civilizácia vznikla a odkiaľ sa ďalej šírila, nikdy nebolo niečoho veľa, ale v dejinách bolo skôr dôležité, že to bolo dostupné v správnom čase. V lotérii osudu sme vyhrali dobrú krajinu. Na naše dejiny vplývali určite aj ďalšie faktory, napríklad klimatické zmeny alebo vpády nomádov z východu. Napriek tomu môžeme povedať, že náš príbeh sa začal pred tisícročiami; keď ľudia z Východu priniesli prvé zrno a koňa, určite netušili, že týmto malým krokom stvorili budúcich vládcov planéty. Uvidíme, dokedy ešte budeme využívať túto tisícročnú výhodu.

Branislav Kovár